

לאה פרנקל / ירושלים

ורחמיו על כל מעשיו

(למשמעותו של ספר יונה *)

הפטרת מנחה ביום הכיפורים היא היחידה מהפטרות מנחה, שחז"ל לא רק הורו את עצם קריאתה, אלא גם קבעו עליה כי היא ספר יונה¹. חכמינו לא פירשו את הטעם לקריאת ההפטרה, מסתבר מפני שהטעם ידוע היה. גם דש"י, "פרשנדתא", אינו נותן טעם לדבר. ואולם תלמידו, ר' שמחה בן שמואל (במחצית השניה של המאה הי"א), מנמק את קריאתו של ספר יונה כהפטרה במנחת יום הכיפורים, בהצניעו על רעיון התשובה המתכסא בספר: "והשלישי מפטיר ביונה משום תשובת אנשי נינוה"². אכן זהו הטעם הרווח בדברי הפוסקים: "לפי שיש בו גודל כוח התשובה"³, והוא גם הטעם המקובל על העם. בספר "אבודרהם" מוזכר טעם נוסף: "ללמד לכני העולם שאין אדם יכול לברוח מפני השם"⁴. נימוק זה מובא גם ע"י אחדים מחכמי ההלכה המאוחרים⁵, ובכך, לפי בעלי ההלכה מתכוונת קריאתו של ספר יונה ביום הכיפורים לשמש הדרכה לאדם מישראל בתליכותיו: לרעת אחדים כתבטחה, לדעת אחרים כאזהרה.

שונה היא תפיסתו של ר' יהושע אבן שועיב (במחצית הראשונה של המאה הי"ד). בהיותו איש האגדות — שהן מצד אחד עינוגו של מקרא, ומצד אחר הן מבינות אל פעולות ה' ומקדשות שמו של הקב"ה בהן — סבור הוא, כי "באה נבואת יונה בן אמיתי להורות, כי השם יתעלה, רחמיו על כל מעשיו, ואפילו על אומות העולם, כל שכן בישראל; ולכן אנו מפטירין אותה בזה היום

- פרופ' מ. ויס הואיל לקרוא את ניסוחו הראשון של מאמר זה והעיר לי הערות חשובות. גם כאן תובע תורת לי למורי.
- 1 "ובמנחה קורין בעריות ומפטירין ביונה" (מגילה לא ע"א).
- 2 מחזור ויקרי (לרבנו שמחה בן שמואל), מהדורת ש. הורוויץ, ברלין תרנ"ג, עמ' 293—394.
- 3 עיין "בית יוסף" לטור אורח חיים, הלכות יום הכיפורים, סימן תרכב; וכן ה"לבוש" (ר' מרדכי בן אברהם יפה, 1510—1612).
- 4 אבודרהם השלם, (רש"א ורטהימר), ירושלים תשי"ט, עמ' רפז.
- 5 אורח חיים שם, שם: "באר היטב" ו"משנה ברורה".

בשעת מנחה שהיא שעה רצויה, כמו שאמרו חז"ל (ברכות ו ע"ב) "לעולם יהא אדם זהיר בתפילת המנחה, שהרי אליהו לא נענה אלא בתפילת המנחה שנאמר זיהי בעלות המנחה ויגש אליהו...". (מל"א יח, לו)⁶. תפיסתו של ר' יהושע אבן שועיב את ספר יונה, כמלמד כי רחמי ה' על כל מעשיו, אין כמעט דישומה ניכר בספרות, אע"פ שעומק פשוטו של ספר יונה מסייעתה. ניתן אמנם ביסויו מובהק בספר יונה, הן לרעיון כי גדול הוא כוחה של התשובה, והן לרעיון כי אין מנוס מלפני ה', אך לא זה ולא זה הוא הנושא לרוב עניינו ורוב בניינו של הספר. ואילו הרעיון, כי רחמי ה' חופפים על כל מעשיו, הוא המברית את ספר יונה מקצה אל קצה והוא המעוצב במבנה תורתו. ר' יהושע אבן שועיב פירש את דעתו לפני ערתו בדרשה. וזו עוברת כעל פני גשר מרחמי ה' המתוארים בספר יונה אל גילוייהם שמחוצה לו, ומגיעה בדרך של קל וחומר מרחמי ה' על כל מעשיו לגודל רחמיו על נצר מטעיו, מעשה ידיו להתפאר. גם מטרת קריאתנו בספר יונה היא להביט אל קצה מידת רחמיו של ה', אבל לא ע"י הבטה מן הספר אל מעבר לו, אלא ע"י התבוננות בספר בלבד. בדרך זאת מתכוון עיוננו לנסות ולהגיע אל תשובות לשאלות: על מי נגלית מידתו של ה' בספר יונה, וכיצד מתגלה בכתוב בספרנו כי טוב ה' לכול ורחמיו על כל מעשיו.

— א —

די בקריאה ראשונה כדי לעמוד על כך, שבספר יונה גודע ה' במידת רחמיו לכל בריותיו, לרבות הבהמה, הבקר והצאן, שפורענות נשקפה אף להם. ב"בהמה רבה", שגם עליה יחוס ה', מסתיים הספר. דוגמה חיה הוא ספרנו לדבר התהילה של בעל מזמור לו: "אדם ובהמה תושיע ה'". אכן "אדם ובהמה תושיע ה'". אף במסופר בספר יונה קודם האדם לבהמה. כדי להיווכח בטיב מידתו של ה' יש לעקוב בייחוד אחר התגלות רחמיו לאדם.

*

פרק א' של ספר יונה מספר, כי חס ה' על אנשי הספינה ולא אבדם בים הסוער. ואמנם חפים היו הם מפשע, כהודאתו המפורשת של האיש האחד, היחיד לעומת הרבים: "כי יודע אני כי בשלי הסער הגדול הזה עליכם"

6 ר' יהושע אבן שועיב, דרשה ליום הכיפורים ב"דרשות על התורה", קראקא שנת של"ג, דף צג. ובדומה שם, בסיום דבריו על ההפסדה: "למדנו מזה הענין כי השם מלא רחמים, ואפילו שהיו גויים, ועושין חסם גדול, קיבל השם תשובתם; כל שכן אנו עם מרעיות וצאן ירו שיחמול ויקבל אותנו בתשובה...". וראה המובאה שבפנים—בשינויים קטנים אצל רש"י עגנון "ימים נוראים", מהדורה שלישית, ירושלים—בניירורק תש"ו, עמ' שנד.

(פס' יב). גדולה מזו. לא רק על שום שאינם 'עושים רע ראויים הם לרחמי הבורא, אלא גם ודווקא על שום עשותם את הטוב. הנהגתם הרצויה, הטובה, מתבטאת בויקתם לאלהים ולאדם כאחד.

לאלהים כיצד? הצרה שפקדה אותם בגלל יונה כיוונה את דרכם אל האל שיונה ברח מלפניו. אם תחילה נאמר עליהם: "ויזעקו איש אל אל היו (ה), הנה בהמשך נאמר: "ויקראו אל ה'... אנה ה'... כי אתה ה' כאשר חפצת עשית" (יד). וביותר ניכרת התקרבותם אל ה' בהפתחות יראתם:

(ה): "וייראו המלחים"

(י): "וייראו האנשים יראה גדולה"

(טז): "וייראו האנשים יראה גדולה את ה'"

בדמות הכתוב משתקף עניינו. המשפטים המתרחבים והולכים, שכל אחד מהם מוסיף על קודמו, ממחישים את התמורה אשר חלה בעולמם הפנימי של האנשים. על פרוץ הסער הם מגיבים ב"וייראו"; בשומעם על בריחת יונה מלפני ה' גוברת יראתם עד כדי "יראה גדולה"; ובראותם כי עמד הים מועפו, עולה יראתם עד היותה "יראה גדולה את ה'". הנה כי גדולה יראת האנשים בשעה שהם בצולים מן המוות מיראתם בשעה שהמוות מאיים עליהם. ואולם אף בזמן שהם נתונים בסכנת נפשות מקווים האנשים כי אולי יצילם אלהים. וכדברו של רב החובל אל יונה: "אולי יעשת האלהים לנו ולא נאבד!" (ו).

ולאדם כיצד? אע"פ שנודע לאנשים ע"י הגורל בשלמי הרעה, ואע"פ שאותו איש הגיד להם כי מלפני ה' הוא בורח, אע"פ כי אין הרבים פונים אל האיש האחד בחימה. בהתגבר הסער הם מבקשים ממנו עצה: "מה נעשה לך וישתק הים מעלינו" (יא). ואולם אחרי שיונה משיב להם תשובה מפורשת: "שאוני והטילוני אל הים וישתק הים מעליכם" (יב), שוב אינם רוצים לשמוע לו לעשות לו כאשר אמר, אלא: "ויחתרו האנשים להשיב אל היבשה...". (יג). רק אחרי שכל מאמציהם עלו בתהו — "ולא יכלו כי הים הולך וסער עליהם" (יג), הם נענים לעצת יונה; וגם אז רק אחרי שהם מתפללים אל ה': "ויקראו

ד "להשיב אל היבשה" — מהו מושא פעולת ההשכה? מסתמא הספינה, כפירוש ר"ק: "החזיקו במשוטות להוציא הספינה אל היבשה". אך מושא זה אינו מפורש בכתוב. ושמא העלימו הכתוב מתוך שהירה גם במושא אחר אשר על ידו תתברר עוד יותר חסידותם של אנשי הספינה: "להשיב אותו אל היבשה שלא ילך עמם ולא יברח מלפני ה', כי בכך סברו לחקן עיוות בריחתו ויתרצה להם המקום" (ר') אליעזר מבלגנצי, פירוש על יחזקאל ותרי עשר, הוציא לאור ש. א. פאזאנסקי, ווארשא תרע"ג).

אל ה' ויאמרו אנא ה' אל נא נאבדה בנפש האיש הזה ואל תתן עלינו דם נקיא כי אתה ה' כאשר חפצת עשית" (יד).
 על כן גאה לו למי שאליו קראו בצד להם, כי יוציאים ממצוקותיהם ויהפוך הסערה לדממה — "ויעמד הים מועפו" (טו). אף להם גאה כי יודו לה' חסדו — "ויזבחו זבח לה' וידרו נדרים" (טז).

— ב —

ושוב מתגלים רחמי ה' על ברואינו בהינחם ה' על הרעה אשר דיבר לעשות לאנשי נינוה ולא עשה. אמנם מלאה העיר חמס (ע"פ ג, ח), אף כבר עלתה רעת יושביה לפני ה' (א, ב). אבל אחרי שגזירת החורבן נשמעת בעיר: "עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת" (ג, ד) מתעוררים האנשים ומתאבלים מהכרתם העצמית. "קודם אוהרת המלך עשו תשובה מעצמם והתענו ולבשו שקים"⁸. ואף מלכם מעביר מעליו בגדי מלכותו ומתאבל עם עמו. באזעקתו הוא מפציר בעמו לעזוב דרך רשע: "וישובו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם" (ח). ואזעקתו לא היתה לשווא: "וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה...".⁹ קיבל אלהים את תשובתם של אנשי נינוה כי כנה היתה תשובתם; כי לא לפניו חנף יבוא.¹⁰ וכפירוש הניתן בפי הזקן האומר דברי כבושין בימי תענית: "אחינו, לא שק ולא תענית גורמים, אלא תשובה ומעשים טובים גורמים, שכן מצינו באנשי נינוה שלא נאמר בהם: וירא אלהים את שקם ואת תעניתם, אלא: וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה..."¹⁰.

על כן נתגלה ה' במידת טובו לאנשי נינוה: "וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה"¹¹. ואולם בדומה לאנשי הספינה ששיברו לאלהים בעצם שעת צרתם, כן ייחלו אנשי נינוה, אף בזמן שאימת הדין ריחפה על העיר, כי אולי ("מי יודע!") יחוס עליהם אלהים. באופן זה עודדם מלכם לשוב מדרכם הרעה: "מי יודע ישוב ונחם האלהים ושב מהרוץ אפו ולא נאבד!" (ט).

לא כאלה הן מחשבות יונה על יחסו של ה' כלפי נינוה. יונה אינו מדבר על

8 רד"ק לפס' ה ד"ה "ויקראו צום" — נגד ראב"ע לפס' ו ד"ה "ויגע".
 9 ההערכה שבידולשמי תענית פרק ב ה"א המגדירה את תשובתם של אנשי נינוה כתשובה של רמיות, אינה מכוונת לפשט הכתוב בספר יונה. להבנת ההערכה השלילית הנוגדת את זו שבמשנה ובבבלי, עיי' א. א. אורבך, "תשובת אנשי נינוה והזכות היהודי-נוצרית", ספר היובל לכבוד י. ג. הלוי אפשטיין (תרביץ כ), ירושלים תשי"ז, עמ' 118—122.

10 בבלי תענית טז ע"א.

מידות רחמיו של ה' כמסופק, בחינת "מי יודע"; יונה מזכירו בוודאות, "כי ידעתי". כאשר חורה ליונה כי ה' לא קיים את גזירתו בנינוה (ד, א—ב), אומר הוא לה' כי בגלל אותן המידות האלוהיות קדם לברוח תרשישה: "כי ידעתי כי אתה אל הנון ורחום ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה". מהיכן ידע זאת יונה?

על שאלה זו אפשר לכאורה להשיב, כי מעודו ידע יונה שה' הוא אל רחום וחנון, מאז הודיע ה' את מידותיו בעולם כאשר קראן בעוברו על פני משה (שמות לד, ו—ז; ועיין להלן). ברם אם כך, בוודאי קשה "כי ידעתי". מה סעם "כי ידעתי" מפי יונה, כשאותה הידיעה היא נחלת הכול? אילו לאותה הידיעה מימי קדם התכוון יונה, כלום לא ראוי היה לו להזכיר את מידותיו של ה' באורח בלתי תלוי בו בעצמו, באורח מוחלט, בלי "כי ידעתי", היינו: על כן קדמתי לברוח תרשישה — כי אתה אל הנון ורחום...?! אלא מן המשפט הממק "כי ידעתי" עולה ונשמעת נימה אישית: כי אני ידעתי. מדובר בידיעה שדווקא יונה הוא נושאה.¹¹

ב"כי ידעתי" מעיד יונה על עצמו כי סוף מעשה כמחשבתו תחילה. ידע יונה על תכונותיו של ה' כחנון ורחום מעת שהיה אליו דבר ה' בשליחות אל נינוה — "עד היותי על אדמתי". כבר אז ידע על התכונות שבכוח אשר לא נתגלו אז בפועל. וכן היה הדבר. ה' ציווה את יונה: "קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא עליה...". (א, ב). הקריאה מפורשת בפרק ג, ד¹²: "עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת". זהו דברו של אל-עורך-דין לחוטאים. אכן בדברו המפורש אל יונה נודע ה' כאלהי המשפט. אך למרות שה' ציווה את יונה

11 בכך הרגיש ראשונה המדרש. וזו נוסחת ילקוט שמעוני ח"ב סימן תקי"ג על סיבת בריחתו של יונה: "ולמה ברח? שפעם ראשונה שלחו להשיב את ערי ישראל ועמדו דבריו שנ' 'הוא השיב את גבול ישראל... כדבר ה' אלהי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא אשר מגת החפר' (מל"ב יד, כה). פעם שנית שלחו על ירושלים להחריבה. כיון שעשו תשובה, עשה הקב"ה ברוב רחמיו ונחם על הרעה ולא החריבה, וקראו אותו נביא השקר. פעם שלישית שלחו על נינוה להחריבה...". לפעם השנית, היא שליחותו של יונה אל ירושלים שאינה נזכרת כלל במקרא, מעיד הרד"ל (ר' דוד לוריא, 1798—1855) בפירושו לפרקי דר' אליעזר פרק י אות ג: "נראה דדרש מ"ש (יונה ד) 'הלוא זה דברי עד היותי על אדמתי וגו' כי ידעתי וכו'... הפירוש על אדמתי הוא אדמת הקדש ירושלים ור"ל ממה שדברתי בשמך להתנבא על ירושלים וכשעשו תשובה לא עמדו דברי, ידעתי אני כי אתה רב חסד ונחם על הרעה".

12 כפידוש רד"ק לד"ה "קום לך אל נינוה": וקרא עליה, כי עלתה רעתם לפני; ולא כתב מה יקרא עליה. אלא ממה שקרא עליה בסוף "ונינוה נהפכת" למדנו כי זאת הקריאה אמר לו שיקרא עליה.

בגזירת פורענות, בכל זאת ידע יונה כבר אז — "עד היותי על אדמתי... כי אתה אל חנון ורחום..."

יונה לא ידע זאת משום שצפה מראש כביכול כי עתיד ה' לרחם על אנשי נינוה אם ישובו מדרכם הרעה. רחמי ה' אינם מתוארים בדברי יונה כמידה צפויה העומדת להתגלות; יונה אינו אומר: כי ידעתי כי תשוב ותחון ותרחם את ניגוה. יונה אומר: "כי אתה אל חנון ורחום" — בכל עת, לעולם, גם ברגע זה! ואמנם בשעה שה' שלח את יונה אל נינוה, באותה השעה כבר נודע ה' כאל חנון ורחום. הרי ע"י דברו אל אנשי נינוה: "עוד אר-בעים יום ונינוה נהפכת" פותח ה' להם פתח לשוב מדרכם הרעה! הרי זוהי תכלית השליחות אל נינוה ארבעים יום לפני תחולתו של גזר הדין! זהו חפצו של ה' שאליו מתכוון יונה בדברו "כי ידעתי". מכאן צא וראה עד היכן מגיעים רחמי ה' על כל מעשיו. לא רק בשעה ששבו אנשי נינוה מדרכם הרעה רחם עליהם יוצרם (ג, י) אלא כבר מאז רחם עליהם, אף בשעה שעלתה רעתם לפניו (א, ב). בעצם דבר המשפט על נינוה חבויה גנוזה המידה הטובה. כך עולה וזוהרת מידת רחמי ה' מיד בפתיחת הספר. ומסיומו של הספר תשוב ותקרין אותה המידה על נינוה. אך עד שנוסיף ונראה כיצד מאירה מידתו של ה' לנינוה, עלינו לראות את גילווייה תוך תשומת לב לדרכו של יונה.

— ג —

יונה עמד על מידת רחמי ה' מיד כשהיה אליו דבר ה' על נינוה, בעת שאותה מידה לא נתגלתה עדיין במציאות. באותו מעמד נתברר ליונה, כי יותר משדבר ה' על נינוה משמיע את חומר קולה של מידת הדין, הוא רומז בחשאי למידת הרחמים. ומשמידת הרחמים יוצאת מן הכוח אל הפועל, כשניחם אלהים על הרעה אשר דיבר לעשות לאנשי נינוה ולא עשה, ונתממשה איפוא ידיעתו המוקדמת של יונה —

יָדַע אֱלֹהִים דָּעָה גְדוּלָה יַחֲרֵ לוֹ. וַיִּתְפַּלֵּל אֶל־יְיָ וַיֹּאמֶר אֲנִי הִלֹּאתִי דְבָרֵי עַד־הַיּוֹתֵי עַל־אֲדָמָתִי עַל־כֵּן קִדְמָתִי לְבָרַח תִּרְשָׁשָׁה כִּי יִדְעָתִי כִּי אַתָּה אֱלֹהֵי חַנּוּן וְרַחוּם אַרְבָּעִים יָדְבִיחֶסֶד וְנָחֵם עַל־הָרָעָה. וַעֲתָה יְיָ קַח־נָא אֶת־נַפְשִׁי מִמֶּנִּי כִּי טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי (ד, א-ג).

התייכן דרכו של יונה? כלום זו תגובתו להתגלות רחמי הבורא, עד שאותה ה ד ע ה אשר עליה ניחם אלהים ולא עשאה, היא המגלגלת ר ע ה גדולה אל יונה? וביותר מתמיתה עמדת יונה בהזכירה עמדתו של נביא אחר במצב דומה.

הלא כפי שה' נתגלה במידת טובו לאנשי נינוה, כן נתגלה בעבר לעמו אחרי מעשה העגל:

...וַיִּנְחָם ה' אֱלֹהִים עַל-הָרָעָה
אֲשֶׁר-דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת-לָהֶם...
(יונה ג, י)

וַיִּנְחָם ה' עַל-הָרָעָה
אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ-
(שמות לב, יד)

שם ניחם ה' על הרעה אשר דיבר לעשות לעמו בזכות משה בחירו שעמד בפרץ לפניו. בספר יונה ניחם אלהים על הרעה אשר דיבר לעשות לאנשי נינוה בזכות מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה. כאן לא עמד נביאו של ה' בפרץ לבקש לפניו על נינוה. להיפך. בתפילתו אל ה' אמנם מזכיר יונה את הראשונות מ"ג מידות רחמיו של ה'. ואולם אותן המידות שמשנה ביקשן ב"הראני נא את כבודך", הן הן שיונה טוען כנגדן. והתכונה ההיא המיוחדת אשר עבורה חילה משה את פני ה' אלהיו בייחוד: "והנחם על הרעה לעמך!" (שמות לב, יב), היא היא הגורמת רעה ליונה בייחוד: "וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה. וירע אל יונה רעה גדולה ויחר לו" (ג, י—ד, א). משום כך מזכיר יונה דווקא מידה זאת "ונחם על הרעה" שה' לא הזכירה בהעבירו את טובו על פני משה. המידה באה בדברי יונה במקום מידת האמת בקריאת ה', שכן אין עניינו של יונה באותה השעה אלא במידת הרחמים. על כן:

...כִּי אַתָּה אֱלֹ-הֵינוּ וְרַחֲמֵינוּ
אֲרַךְ אַפַּיִם וְרַב-חַסְדִּי
וְנִחַם עַל-הָרָעָה-
(יתג, ד, ב)

...יְיָ אֱלֹ-הֵינוּ וְרַחֲמֵינוּ
אֲרַךְ אַפַּיִם וְרַב-חַסְדִּי
וְאִמְתִּי-
(שמות לד, ו)

אך דבר יונה אל ה' אינו עומד בסתירה לתפילות משה אחרי מעשה העגל בלבד. ככל עת נכספו נביאים ומשוררים, מייצגי העם, למידות טובו של ה' 14; ואילו יונה, כעדות פיו, חשש להתגלותן מתחילה: "הלוא זה דברי עד היותי על אדמתי על כן קדמתי לברוח תדשישה...!" ואולם עתה היה החשש לחרון גדול. "הלא זה דברי עד היותי על אדמתי...!" דבר יונה אל ה' ערוך כנגד "ויהי דבר ה' אל יונה" מתחילה, הוא דבר השליחות אל נינוה, אשר

13 ההבדל שבהקדמת "חננו" ל"רחום" בדברי יונה — וכן עוד שבע פעמים במקרא — מתבאר ע"י כוונת המתפלל המאוחר להתייחס אל המעמד הקדום שבו הושמעו מידותיו של ה' לראשונה. למשמעות זאת של סדר כיאסטי עיני מ. ויס, המקרא כדמותו, ירושלים תשכ"ב, עמ' 60 והערות.

14 כגון: במדבר יד, יח; יואל ב, יג; תהלים פו, טו; קג, ח; קמח, ח; נחמיה ט, יז.

"על כן קדמתי לברוח תרשישה!" הגה כי דבר האדם ערוך כנגד דבר אלהים!
מה חרי-האף הגדול הזה של יונה?

דומה שכאן מגלה הספר את אשר העלים מאתנו פרקו הראשון. בפרק א' שמענו: "ויהי דבר ה' אל יונה בן אמתי לאמר: קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא עליה כי עלתה דעתם לפני: ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'... " (א, א-ג). יונה סירב לשולחו באין אומר ואין דברים. הוא לא ענה אלא ע"י מעשים: "ויקם יונה לברח... וידד יפו וימצא אניה... ויתן שכרה...".

ואמנם גדולה התמיהה על יונה מתחילה. מה ראה יונה להגיב כך על דבר ה'? בהיודע לנביא הראשון כי זעקת סדום ועמורה באה אל ה', עומד הוא לפני אלהיו ומבקש כי ה' ישא למקום ולא ישחיתו. בשמוע יונה כי עלתה דעת נינוה לפני ה' — "ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'...". האמנם תיתכן דרכו של יונה?

בפרקו הראשון של הספר מחריש הכתוב, כמכסה על שתיקת הבורח. רק עתה, בפרקו האחרון של הספר, ניתנת תשובה על הפליאה. יונה עצמו המשיב; ליונה פתרונים: "על כן קדמתי לברוח תרשישה כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום...". ברם מה טיבה של תשובה זאת? כלום תתקבל על הרעת? הלוא בבואה לגלות טפח היא מכסה טפחיים. וביותר היא סתומה בהישמע עתה משאלתו של יונה: "ועתה ה' קח נא את נפשי ממני כי טוב מותי מחיי". באורח דומה מבקש הנביא אליהו כי ה' ישים קץ לחייו: "והוא הלך במדבר דרך יום ויבא וישב תחת רותם אחת וישאל את נפשו למות ויאמר רב עתה ה' קח את נפשי כי לא טוב אנכי מאבתי" (מל"א יט, ד). אך דווקא ע"י הדמיון בלשון בולט ההבדל בעניין. עיון בהקשר אשר בו אמדה משאלתו של אליהו יעלה, כי אליהו מבקש את מותו משום שנוכח כי בית המלך עדיין עומד ברשעו. ואילו יונה מבקש את מותו משום שנוכח כי אנשי נינוה אמנם שבו מדרכם הרעה. אליהו מבקש את מותו מפני ששליחותו לא נשאה את הפרי המבוקש. יונה מבקש את מותו מפני ששליחותו נשאה את הפרי המבוקש, הנססף ביותר ע"י נביאי ישראל: אנשי העיר שאליה נשלח חזרו בתשובה ועל כן נחם אלהים על הרעה אשר דיבר לעשות להם ולא עשה.

אכן נפלאות היא מאתנו דרכו של יונה. כיון שידע כי ה' הוא "אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה", על כן קם לברוח תרשישה מלפני ה'! ואמנם זה עצמו דברו של יונה. מידות רחמיו של ה' הן הן הסיבה לכך שיונה התנגד לקיים את שליחות ה' אל נינוה.

בעלי מדרש, פרשנים וחוקרים, ראשונים ואחרונים כאחד, מתחקים על שורשי הסיבה לבריחת הנביא מלפני ה'. בהסברים השונים שהוצעו יש להבחין

בעיקר בין גורמים לאומיים¹⁵ ובין גורמים אישיים¹⁶ שבגללם ביקש יונה להשתמט מן השליחות שהוטלה עליו. אלא שספר יונה עצמו אינו מזכיר אף אחד מאותם הגורמים. ואמנם מובן הדבר בהתחשב בכוונתו הראשית של הספר להמתיש את רחמי ה' על כל מעשיו, ובאופן זה ללמד את בני האדם להידיבק בדרכי ה', במידות רחמיו¹⁷. לפיכך די לו לספר בעובדה שיונה רצה באבדון העיר הגדולה. על רצון זה עצמו יוכיחו ה' מדוע דחה יונה את מידות רחמיו של ה', מפני מה רצה שה' יקיים את גזירתו בניגוה, האם משום שחשש שמא ייפגע שלומו של עם ישראל או כבודו, או משום שחשש שמא ייראה הוא עצמו בעיני אחרים או בעיני עצמו כנביא שקר — שוב אין זה עניינו של הספר; ואפילו תהיה אותה הסיבה כשלעצמה חיובית.

ואולם ה' יורה את יונה לנטוש את כל מה שיונה תבעו ב"הלוא זה דברי" ולקבל במקומו את דבר ה'. כיצד ייווכח יונה כי דרך ה' עם ניגוה ישרה, כן טובה מידת רחמיו על העיר הגדולה?

וַיֹּאמֶר יְיָ: הֲהִיטֵב חֲרָה לְךָ? וַיֵּצֵא יוֹנָה מִן־הָעִיר וַיֵּשֶׁב מְקָדָם לְעִיר הַצֶּעַשׁ שֵׁם סִפָּה וַיֵּשֶׁב תַּחְתֶּיהָ בְּצֶלַע עַד אֲשֶׁר יֵרְאֶה מֵת־יְהִיָּה בְּעִיר־הַהִיא. (ד, ד"ה).

לשאלתו של ה': "ההיטב חרה לך?" עונה יונה ב"ויצא יונה מן העיר וישב מקדם לעיר" וגו'. גם הפעם אין יונה משיב אלא תשובת מעשים. הוא יוצא מן העיר אך אינו מתרחק ממנה הרבה — "וישב מקדם לעיר", כדי להשקיף ממקומו המסוכך, המוגן — "עד אשר יראה מה יהיה בעיר". עדיין עומד יונה על שלו. עדיין הוא מחכה לפורענות שתפקוד את העיר. יונה לא שעה אל התוכחה הכבושה שבשאלה: "ההיטב חרה לך?" שוב אין כאן מקום למוסר השכל במלים. יונה לא יהיה מסוגל לעמוד על חפצו של ה'.

15 כגון מלילתא פתיחתא פרשת בא, יל"ש ח"ב תקמ"ט, רש"י לפרק א, ג, ראב"ע, רד"ק, אברבנאל, מלבי"ם.

16 כגון פרקי דר' אליעזר פרק י, מדרש יונה ב"בית המדרש" של א. יעללינעק, ח"א עמ' 98, יל"ש ח"ב הק"נ, רש"י לפרק ד, א—ב ופרשנים חדשים.

17 עיין סוטה יד ע"א: מאי דכתיב "אחרי ה' אלהיכם תלכו" וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה? והלוא כבר נאמר: "כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא!" אלא להלך אחר מידותיו של הקב"ה וכו' ע"ש; ובדומה ספרי לדברים יא, כב ד"ה "ללכת בכל דרכיו"; אלו דרכי הקב"ה שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת. גוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקם... וכי היאך אפשר לו לאדם ליקרא בשמו של הקב"ה? אלא מה המקום נקרא רחום וחנון אף אתה הוי רחום וחנון וכו'. ע"ש.

בניגונה כל עוד לא ייווכח כי אף הוא, האדם המצפה למידת הדין, מצטער על אבדן דבר חביב ויקר לו מאד. עליו לחזות מבשרו בכאב הנגרם ע"י אבידה. **הִמְנָן יְיָ אֱלֹהִים קִיקִיּוֹן וַיַּעַל מֵעַל לְיוֹנָה לְהִיּוֹת צֶלַע עַל־רֹאשׁוֹ לְהַצִּייל לּוֹ מִרְעוּתוֹ וַיִּשְׁמַח יוֹנָה עַל הַקִּיקִיּוֹן שֶׁמָּחָה גְדוּלָהּ: יִמְנָן הָאֱלֹהִים תּוֹלַעַת בַּעֲלוֹת הַשֶּׁחַר לְמַחְרַת וַתֵּף אֶת־הַקִּיקִיּוֹן וַיִּיבֹשׁ: וַיְהִי כַּזֶּרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ וַיִּמְנָן אֱלֹהִים רוּחַ קָדִים תְּרִישִׁית וַתֵּף הַשָּׁמֶשׁ עַל־רֹאשׁ יוֹנָה וַיִּתְעַלֵּף וַיִּשְׂאֵל אֶת־נַפְשׁוֹ לְמוֹת וַיֹּאמֶר טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־יוֹנָה הֲהִיטֵב תִּרְהֶ־לָּךְ עַל־הַקִּיקִיּוֹן? וַיֹּאמֶר הִיטֵב תִּרְהֶ־לִּי עַד־מָוֶת־ (ד, ו-ט).**

החוויה הנחוצה הושגה ע"י קיקיון. הצמח ששימח את יונה שמחה גדולה הוכה וייבש. אבדן קיקיונו חורה ליונה עד מוות, כשם שחרה לו על אי אבדנה של ניגונה. והנה ניכר שינוי ביונה. לשאלתו של ה': "ההיטב חרה לך על הקיקיון?" הוא עונה בפעם הזאת בדיבור מפורש: "היטב חרה לי עד מות". עתה, אחרי שעבר על יונה חלקו הראשון של הלקח, זה שנגע ברגשותיו, יבוא חלקו השני, הסופי, זה שייגע בתבונתו:

וַיֹּאמֶר יְיָ: אֵתָה חֶסֶת עַל־הַקִּיקִיּוֹן אֲשֶׁר לֹא־עָמַלְתָּ בּוֹ וְלֹא גִדַּלְתָּ שֹׁבֵן־לִילָה הִיָּה וּבֵן־לִילָה אָבָד; וְאַנִּי לֹא אֲחוּס עַל־נִיּוֹנָה הָעֵדֵר הַגְּדוּלָהּ אֲשֶׁר יִשְׁבֶּת הַרְבֵּה מִשְׁתִּים־עֹשְׂרָה רַבּוֹ אָדָם אֲשֶׁר לֹא־יָדַע בֵּין־יָמָיו לְשִׂמְאָלוֹ וּבִהְמָה רַבְתָּ־זֶה. (ד, י-יא).

דבר ה' עורך השוואה בין האדם לבין האל: "אתה... ואני...". השוויון הוא בהרגשה אשר ביטוייה בלשון הוא פעל-נשוא משותף לאדם ולא: "חסת... אחוס...". בדרך אינוש מקביל הכתוב את רגשי אלהים לרגשי האדם:

"אתה חסת... ואני לא אחוס...!"

השורש חו"ס משמש כאן בהוראתו הבסיסית. "נראה כי תחילת הוראת שורש חו"ס כעניין חו"ש וחש"ש בלשון חכמים שעניינו כאב והרגשה"¹⁸. בהוראה זאת משמש השורש חו"ס פעמים אחדות במקרא (עיין לדוגמה בראשית מה, כ; יחזקאל טו, ה; תהלים עב, יג)¹⁹. וכן כוונת הכתוב במקומנו: אתה מצר²⁰

18 מפרוש שר"ל לבראשית מה, כ "ועינכם אל תחוס על כליכם".

19 בשונה מהוראתו המיוחדת והשכיחה של השורש חו"ס: הימנעות מפגיעה לרעה מתוך רגש חמלה, כגון דברים יג, ט, וכן עוד בספר; ישעיה יג, יח; ירמיה כא, ז; יחזקאל ה, יא; וכן עוד בספר. במקומנו לא ניתן לייחס את הוראתו המצומצמת

על הקיקיון... ואני לא אצר על נינוה...? ²¹ עגמת הנפש היא הבסיס המשו-
תף של ההשוואה. מלבד "חסת... אחוס..." אין צד שווה לשני הפסוקים.
כך אין מקבילה ניגודית בפסוק יא למשפט הזיקה בפסוק י: "אשר לא עמלת
בו ולא גדלתו". אבל מה שנראה לכאורה כפגם במבנה השוויון אינו אלא
ביטוי של שלימות. אילו נקט הכתוב בהיגד מקביל לעומת ההיגד: "אתה חסת
על הקיקיון אשר לא עמלת בו ולא גדלתו", היינו: ואני לא אחוס על נינוה
העיר הגדולה אשר עמלתי בה וגדלתי בה — כי אז היה הפסוק המסיים
מאבד את מיטב כוחו הנוקב. ולא רק מפני שאותו המשפט החסר כביכול, המדויק
מבחינה "הגיונית", הוא מבורר באין אומר, שכן נינוה נתפסת באורח מובן
מעצמו כמעשי ידיו של ה'. הרי המשפט 'אשר עמלתי בה וגדלתי' היה מטעים
את זכותו של ה' על העיר. ואולם המשפט הכתוב בספר מטעים את זכותה של
העיר בלבד, את זכותה של נינוה בתורת "העיר הגדולה אשר יש בה...".
דווקא באי הזכרת זכותו של ה' גלום כוחו של המאמר. בוא וראה כי לא חס ה'
על נינוה בגינו, בהיותה פרי מעשיו, אלא הוא חס עליה בגינה, בהיותה "העיר
הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבוא אדם... ובהמה רבה". לא את
חלקו הוא בעיר הגדולה מזכיר ה', אלא אך ורק את חלקם של בני האדם
ובהמתם! אף זה טיבה של מידת רחמיו על כל מעשיו.

ואולי צפונה כוונה נוספת בהימנעות מהיגד שהיה מקביל הקבלה ניגודית
להיגד "אשר לא עמלת בו ולא גדלתו". נינוה מתוארת בדבר ה' כעיר "אשר
יש בה הרבה משתים עשרה רבוא אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו..."
הכוונה לבני אדם קטנים, צעירים, אשר על כן לא ידעו בין ימינם לשמאלם ²².
בתאר ה' ליונה את נינוה כעיר אשר יש בה המון בני אדם בגיל רך, הלא הוא
דומה ליונה כי העיר עדיין צריכה לעמל ולנידול. הקטנים הרבים שבעיר;
יצורים נטולי עצמאות, אשר חייהם ועתידם לפניהם, זקוקים למלוא דאגתו

של חו"ס אלא לפסוק יא: "ואני לא אחוס...". ומאחר שהשורש האחד משמש
כמכנה המשותף של שני פסוקי ההשוואה (י—יא), הרי שהוראתו במקומנו היא
ההוראה היסודית היותר דחבה, כנ"ל.

20 אתה מצר — עכשיו, בהווה. "חסת" שצורתו הדקדוקית היא צורת עבר מתכווין
להווה: אתה חס. וכן מדי" פעם במקרא, כגון: "ועשה לי מטעמים כאשר
אבהתי" (בראשית כג, ד); "זכרנו את הדגה" (במדבר יא, ה);
"שבעתי עלות אילים" (ישעיה א, יא); וכן בסיום ספרנו: "אשר לא ידע
בין ימינו לשמאלו...".

21 זוהי ההוראה המשתקפת באותם התדגומים המקפידים לתרגם, מתוך דביקות
במקור, את הופעתו הכפולה של הפועל חו"ס בהופעתו הכפולה של פועל אחר
בלשון התרגום.

22 דש"י, רד"ק ואחרים.

האבהית של ה'. אף משום כך לא יפורש משפט כגון 'אשר עמלתי בה וגדלתיה', משפט שהיה מדבר על פעולות אשר כבר נעשו, שכן ה' כביכול אך החל בגידול העיר הגדולה.

אי השוויון שבשוויון מתבטא גם ע"י קל וחומר שנרמז בכתוב. שהרי אם יונה חס על הקיקיון, על אחת כמה וכמה אלף אלפי פעמים יחוס ה' על נינה. יונה חס על הקיקיון, על צמח בודד; ה' יחוס על "העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבי אדם... ובהמה רבה". יונה חס על הקיקיון אשר לא עמל בו ולא גדלו; ה' יחוס על העיר הגדולה אשר הוא יוצרה ועושה, הוא כוננה. יונה חס על הקיקיון שלא בא עמו בקשרי קרבה מפני "שבן לילה היה ובן לילה אבד"; ה' יחוס על העיר הגדולה הבנויה על תילה מימים קדומים²³. כל אותם ניגודים הבולטים על יסוד הנקודה המשותפת שבהשוואה ("חסת... אחוס...") מצטרפים למוסר ההשכל שה' מגידו ליונה במפורש בדבריו הסופי.

אלא שדבר זה אינו נכון. המוסר הניתן ליונה בדבר ה' אינו מוסר מפורש. ה' פותח "אתה חסת על הקיקיון...". אך לא כך היה! לא על הקיקיון הצטער יונה אלא על עצמו הצטער, על עצמו הוא חס! יונה אינו מבקש שה' ישוב יחיה את הקיקיון שנבל. רק על עצמו הוא מבקש: "ויאמר טוב מותי מחייה". אעפ"כ אומר ה': "אתה חסת על הקיקיון...". לאור עיון ראשון מתבקש דיבור זה מן ההשוואה. את המושא לחמלת ה' (נינה) יש לעמת עם מושא הולם לחמלת האדם (הקיקיון), בכל אופן עם מושא שאינו זהה עם גושא החמלה (יונה). אבל עיון שני יבהיר כוונה נוספת. הלא דבר ה' חושך את יונה מתוכחה גלויה. במקום הדיבור שהיה מבטא את מה שאירע: אתה חסת על עצמך — אומר ה' ליונה: "אתה חסת על הקיקיון...". ובגישה זו של הבלגה על חולשת האדם, במידה זו של התאפקות, צפונה סגולתה של התוכחה האלהית. אכן לא רק, כמובע בפסוק בפירושו, ה' חס על העיר הגדולה המאוכלסת אדם ובהמה, אלא ה' חס גם, כמובע בפסוק באין דברים, על מי שטען כנגד הנהגתו את עולמו.

הנה מתברר כי גם עם יונה, ובייחוד עם יונה, נוהג ה' בחסדו. האיש הדורש את ממשלת מידת הדין, דווקא עליו לא יקפיד ה' בחומרת הדין. כבר מעת התחלת השליחות אל נינה ה' הוא ארך אפיים כלפי יונה. "יתברך וישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שרחמיו מרובים על כל מעשיו, שבשעה ששיגר יונה אל נינה להתנבאות עליה, לא נזדמן לו אלא במידת רחמים"²⁴.

23 בראשית י', יא-יב.

24 מדרש יונה, שם, עמ' 96. לפי המרשש נזדמן הקב"ה ליונה במידת רחמים "כדי להודיע כוחו וגבורתו בים", ע"ש.

ה' נודע ליונה כאל חנון ורחום אחרי שאנשי הספינה נאלצו להטיל אל הים את האיש שבדח מלפני אלהיו. ואולם אלהיו של זה לא אבדו במשברי מים רבים בלבב ימים. "וימן ה' דג גדול לבלע את יונה ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים ושלשה לילות" (ב, א). ואחרי שיונה מתפלל אל ה' אלהיו ממעי הרגה — "ויאמר ה' לדג ויקא את יונה אל היבשה" (ב, יא). ושוב מתגלים חסדי ה' עם יונה בהיות דבר ה' אל יונה שנית. ה' אינו מזכיר ליונה בדיבור מפורש את אי-ציותו בראשונה. אבל אף אחרי שיונה טען במו פיו כנגד דרכו של ה' עם נינוה, יחוס עליו אלהיו. אמנם נתן ה' ליונה לטעום טעמה המר של אבירה. אך בשעת הטפת המוסר הסופית שוב יאיר ה' את פניו אל יונה. כך כבשו רחמיו של ה' את חרוננו של האיש שטען כנגד אותה ה' מידה האלהית. כי על כן במידת רחמים הוכיח ה' את דברו.

נצחון דבר ה' את דבר האדם מעוצב בסגנון. לא משפט חייווי עומד בסוף תוכחת ה' ליונה, כגון: אתה חסת על הקיקיון... כן אחוס אנכי על נינוה... סופה של תוכחת ה' היא פנייה אל יונה בשאלה: "ואני לא אחוס... ?!"²⁵. מבחינת צורתה תובעת השאלה תשובה מיונה. אך יונה הבין עניינה אל נכון, שכן התשובה האחת, היחידה, כלולה בתוך השאלה. שוב אין הוא עונה מטוב ועד רע. שתיקתו משמיעה הודאה. בדבר השאלה המכרעת מפי ה' מסתיים הספר.

משמעונו של דבר ה' הסופי אל יונה תחברר ביותר, כאשר ייקרא הפסוק המסיים את פרקו הרביעי של הספר על רקע הפסוק המסיים את פרקו השלישי. קריאה זו עשויה לעורר תמיהה. אברבנאל היה כנראה הראשון מבין פרשנינו שהחל לנסח אותה תמיהה בשאלתו החמישית לפרקים ג—ד: "במאמר יתברר ליונה 'ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה' וזה, כי היה לו להקב"ה להשיב את יונה: ואיר לא אחוס על האנשים אשר שבו אלי בכל לבנם ובכל נפשם, ומשורת הדין מודה ועוזב ירוחם, ואיך לא זכר לו זאת הטענה החזקה, וזכר החולשה מהנערים ובהמה רבה אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם? וידוע שמפני תשובתם ניחם ה' על הרעה ולא מפני הנערים והבהמות".

אברבנאל מקשה על היחס בין סוף פרק ג' לסוף פרק ד'. ואמנם דומה שכאן

²⁵ השאלה הריטורית רבת כוח בייחוד כשהיא מסיימת וזכות, כבמקומנו; ראה עוד, למשל, דברי שמעון ולוי אל אביהם: "הכוונה יעשה את אחותנו זו" (בראשית לד, לא) או דברי איוב אל אשתו: "... גם את הטוב נקבל מאת האלהים ואת הרע לא נקבל ?" (איוב ב, י).

לפנינו שני כתובים המכחישים זה את זה, וכתוב שלישי שיכריע — אין מפני מה שינה ה' את דברו על נינוה: האם — כמסופר בסוף פרק ג' — מפני שהאנשים שבו מדרכם הרעה, או האם — כמסופר בסוף פרק ד' — מפני שיש בנינו הרבה משתים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה? החודר בו ה' בזכות מעשיהם של אנשי נינוה, או שחזר בו באופן בלתי תלוי במעשיהם, בגלל עצם קיומם של המון טף ובהמה רבה, בגלל עצם חפצו בחיי בריותיו? מהו הנימוק ה"אמיתי" לכך שה' לא הפך את העיר?²⁶

התכוננות מחודשת בספר יונה תעלה כי הנימוק האמיתי הוא כל אחד מן השניים, איש איש במקומו. ההנמקה השונה היא תוצאת כוונתו השונה של הכתוב בפרק ג' מזה ובפרק ד מזה. סוף פרק ג' מסביר לקורא ולשומע מה חלקם של אנשי נינוה בשינוי עצתו של ה' על העיר. תשובת האנשים מדרכם הרעה גרמה לכך שה' נחם על הרעה אשר דבר לעשות להם. אכן זה כוחה של תשובה. וכדבר ה' בפי ירמיה: "דגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ ולהאביד; ושב הגוי ההוא מרעתו אשר דברתי עליו ונתמתי על הרעה אשר חשבתי לעשות לו" (ירמ' יז, ז—ח).

ואולם פרקו האחרון של ספרנו אינו פרק ג. לו הסתיים הספר בסוף פרק ג, כי אז אמנם היה לקחו הראשי של ספר יונה — כוחה של תשובה. את מבנה אותו ספר בן שלושה פרקים אפשר היה לתאר בקו שואף כלפי מעלה ששיאו בסופו. אך פרקו האחרון של ספרנו חוזר אל יונה. יונה לא כפר בזכות אנשי נינוה, הוא לא טען שהשינוי במעשיהם אינו מצדיק שינוי בעצת ה'. טענותיו של יונה אינן פונות נגד אנשי נינוה כל עיקר; טענותיו פונות נגד ה'. יונה מקשה על מידותיו של ה' כאל חנון ורחום. מדוע בכלל חפץ ה' בתשובתם של אנשי נינוה, מפני מה סייעם בפותחו להם פתח להימלט מן הגזירה על ידי כך שהודיעם את הפורענות הצפויה להם? "הלא זה דברי עד היותי על אדמת" (עוד לפני שאנשי נינוה ידעו על גזירת אלהים!) — "על כן קדמתי לברוח תרשישה כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום... — הרי כבר בשעה שיונה נצטווה ראשונה אל נינוה נתגלה ה' כאל חנון ורחום".²⁷ זו קושייתו של יונה, זהו דברו. משם כך היה על יונה להיווכח, כי יש לו לה' להנהיג עולמו במידת רחמיו ונאה הוא לשמו שגילגל מידתו על

26 לדעת אברבנאל הנימוק האמיתי ה"ידוע", הוא זה הנזכר בפרק ג: "יודע שמפני תשובתם נחם ה' על הרעה ולא מפני הנערים והבהמות". ואמנם כן הוא לאור הכתוב בפרק ג. ואילו לאור הכתוב בפרק ד ידוע באותה המידה שה' חס על העיר מפני הנערים והבהמות.

27 עיין לעיל עמ' 197.

נינוה מתחילה²⁸. מכאן הנימוק שאינו תלוי כלל במעשיהם של אנשי נינוה, בין טובים בין רעים, שאינו אלא מעורר ומצדיק רחמים, הלוא הוא הנימוק המפורש בסוף פרק ד', אשר בגללו שלח ה' את שליחו אל העיר הגדולה²⁹: קיומה של העיר הגדולה "אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין ימינו. לשמאלו ובהמה רבה". הנה כי פסוקו האחרון של הספר חוזר ונוגע בפסוקו הראשון, וכך נשלם מעגל הכתוב. מידתו של ה' מאירה והולכת מראש הספר עד סופו.

28 והשווה מדרש יונה לסוף הספר, שם, עמ' 102: באותה שעה נפל על פניו ואמר; הנהג עולמך במידת רחמים דכתיב "לה' אלהינו הרחמים והסליחות" (דניאל ט, ט).
29 על כן זה כינויה של נינוה בספר יונה — העיר הגדולה. הספר פותח בדבר ה' אל יונה; כי ילך ויזהיר את "נינוה העיר הגדולה"; שגית היה דבר ה' אל יונה בראש חלקו השני של הספר לקרוא אל "נינוה העיר הגדולה"; וספר יונה מסתיים בדבר ה' המשתף את יונה בחמלת ה' על "נינוה העיר הגדולה".